

ALİEKBERLİ, Aziz (2014). “ Yunis Əmrə Tarixi Şəxsiyyətinin Azərbaycanda İzləri ”. *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması*. 26-28 Mayıs 2014. Eskişehir 2013 Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB). Eskişehir, ss.257-265 (<http://bilgelerzirvesi.org>)

Aziz ALİEKBERLİ*

YUNİS ƏMRƏ TARİXİ ŞƏXSİYYƏTİNİN AZƏRBAYCANDA İZLƏRİ

Yunis Əmrə Türk dünyasının elə böyük şəxsiyyətlərindən, mənəviyyat və ruh sahiblərindəndir ki, yeddi yüz il keçməsinə baxmayaraq, onun həyatı və irsi, düşüncəsi və kəlamları bu gün də Türk insanı üçün örnək, Yaradana və Yaradılana sevgi mənbəyidir. Bu yeddi yüz il ərzində Yunis Əmrə bütün Türk dünyasında, o cümlədən Azərbaycan Türkləri arasında da kifayət qədər tanınıb və müəyyən dini mərasimlərdə, xüsusilə Mövlud mərasimlərində son illərə qədər də onun şeirləri İlahilər kimi oxunmuşdur. (Ali Şamil Hüseynoğlu, 2009:12)

Lakin bizim bu yazıdakı məqsədimiz bu böyük şairin, övliyanın yaradıcılığını izləmək, onun poetik incəliklərini aşkarlamaq yox, Yunis Əmrə tarixi şəxsiyyətinin Azərbaycandakı izlərini araşdırmaqdır.

Oğuz məzarlığında Şeyx Yunis və Hacı Tapdıq ziyarətgahı

* Doç.Dr. Azərbaycan Milli Bilimler Akademisi.

Yunis Əmrənin Azərbaycanla bağlılığını təsdiq edən ən tutarlı faktlardan biri onun Azərbaycan Respublikasının Qax rayonunun Torpaqqala adlanan qədim yaşayış məskənində – Oncallı kəndi yaxınlığındakı Oğuz qəbiristanlığında yerləşən məzarıdır. Bu qəbiristanlıq Yevlax-Balakən magistral yolunun, eləcə də Oncallı kəndinin içərisinə doğru gedən kənd yolunun sol tərəfində, meşəlikdə geniş bir ərazini əhatə edir və Hacı Tapdıq Baba və ondan bir qədər yuxarıda yerləşən Şeyx Yunis qəbirləri ilə başlayır. El arasında ən mötəbər ziyarətgahlar hesab edilən hər iki məzar təqribən bir metr hündürlükdə çay daşlarından ibarət hörgüyə alınmışdır.

Şeyx Yunis və Hacı Tapdıq məzarlarının yaxından görünüşü

Bu qəbirlərin böyük övliya Yunis Əmrəyə və onun mürcidi Tapdıq Əmrəyə aid olması barədə ilkin fikir söyləyənlərdən biri İlisu sultanları nəslindən Sələddin Sultanov olmuş və o, müvafiq məqalə ilə Qax rayonunun “Şəlalə” qəzetində çıxış etmişdir.

Daha sonra görkəmli tarixçi alim, epigrafiq yazılı abidələr üzrə tanınmış mütəxəssis, professor Məşədixanım Nemət hər iki məzar üzərindəki ərəbcə kitabələri oxumuş və tərcümə etmişdir. Kitabələrdən məlum olmuşdur ki, məzarlardan biri Şeyx Yunisə, digəri isə Hacı Tapdıq məxsusdur.

Şeyx Yunisin məzarı üzərindəki kitabədə yazılmışdır: “Biz torpaqdan günahsız yaranmışdıq, torpağa isə günahkar qayıdırıq. Bu qəbri mərhum Şeyx Yunisin xatirəsini əziz tutmaq üçün Mirzə ibn Çələbi Soltan ibn Saleh ibn Məhəmməd ibn Məhəmmədzaman ibn İmam Əli – Allah onları bağışlasın – 821-ci il tarixdə bina etdi.”

Şeyx Yunisin məzarı və məzarüstü kitabəsi

Hacı Tapdıqın məzarı üzərindəki kitabədə isə yazılmışdır: “Rəhimli və mərhəmətli Allahın adıyla. Hər iki dünyanın Rəbbinə həmd olsun. Onun yaratdığı Məhəmmədə və onun nəslinin hamısına salam və salavat. Bu evi (qəbr evini) Şeyx Mirzə ibn Çələbi və Şeyx Salman ibn Saleh 1207-ci ildə bina etdirmişdir.” (M.Nemət, səh 98)

Hacı Tapdıqın məzarı

Hacı Tapdıqın məzarının yaxından görünüşü

Beləliklə, birinci kitabədən məlum olur ki, Şeyx Yunisin məzarı üzərindəki kitabə miladi tarixlə təxminən 1417/1418-ci illər, Hacı Tapdıqın məzarı üzərindəki kitabə isə 1791-ci ildə yazılmışdır. Birinci məzarın Mirzə Çələbi, ikinci məzarın isə Mirzə Çələbi və Şeyx Salman adlı başqa bir şəxs tərəfindən götürülməsi isə sübut edir ki, hər

iki məzar eyni vaxtda – 1417/1418-ci illərdə eyni bir şəxs – Mirzə Çələbi tərəfindən abadlaşdırılmış, Hacı Tapdıqın məzarı isə 1791-ci ildə Şeyx Salman tərəfindən yenidən bərpa edilmiş və bu zaman məzarın kitabəsi yenidən yazılaraq Mirzə Çələbinin adı saxlanmış, məzarın yeni xeyriyyəçisinin adı da ona əlavə edilmişdir.

Professor Məşədixanın Nemət də əldə etdiyi məlumatları təhlil edərək abidələrin inşa tarixləri arasındakı fərqi böyüklüyünə baxmayaraq, hər iki şəxsin eyni vaxtda yaşaması fikrini irəli sürmüş, Şeyx Yunusun böyük Türk ozanı və şairi Yunus Əmrə, Hacı Tapdıqın isə onun mürşidi Şeyx Tapdıq olması qərarına gəlmişdir.

Biz Məşədixanın Nemətin belə bir fikri ilə də tamamilə razıyıq ki, hər iki övliyanın məzarları onların müridləri tərəfindən abadlaşdırılmış və sonrakı yüzillərdə də daim bərpa olunmuşdur.

Lakin etiraf edirik ki, bütün bu faktlar həmin məzarların Yunis Əmrəyə və onun mürşidi Tapdıq Əmrəyə aid olması fikrini qəti şəkildə irəli sürmək və qeyd-şərtsiz isbatlamaq üçün hələ yetərli deyil. Buna görə də biz başqa sübutlarımızı irəli sürmək məcburiyyətindəyik.

Birincisi: Tarixdən bildiyimiz kimi, Yunus Əmrə xalq ozanı, təkkə şerinin yaradıcılarından, “vəhdəti vücud” fəlsəfəsinin ardıcılı, türkdilli mütəsəvvüflərdən biri, Oğuz şeirinin ilk böyük şairidir. Oğuzların böyük bir hissəsinin İslamı qəbul edib, Türkman subetnosunun tərkibinə daxil olduğu, digər bir hissəsinin isə İslamı qəbul etməyib öz əski inanclarını və Oğuz adlarını saxladığı bir zamanda İslamı qəbul etmiş Oğuz-Türkmanların boynuna böyük bir tarixi missiya düşmüşdü: qeyri-müsəlman Oğuzların və digər Türk boylarının, o cümlədən xristian qıpçaqların İslama dəvət olunması. Bu missiyanın əsas icraçıları isə sufi dərvişlər, xüsusilə də şair-ozanlar idi. Yunis Əmrə də belələrindəndi. Təsadüfi deyil ki, o, Qul Yunis, Aşıq Yunis, Yunis Əmrə, Miskin Yunis, Dərviş Yunis, Yunis təxəllüsü ilə heca vəznli qoşma, gəraylı, ilahilər yazmış, əruz vəznli qəzəl və məsnəvilərdə sufi fəlsəfəsini sadə xalq dilində təbliğ etmiş və çox-çox sonralar da istər Türkiyə, istərsə də Azərbaycan və Türkmən ədəbiyyatına öz əhəmiyyətli təsirini göstərmişdir. Deməli, qədimdən Oğuz və Qıpçaq türklərinin sıx məskunlaşdığı, çiyin-çiyinə yaşadığı Şəki-Qax-Zaqatala-Balakən bölgəsində həmin dövrdə Oğuz-sufi-dərviş xanəqahının mövcudluğu və Tapdıq Əmrə kimi bir piri-mürşidin bu xanəqahda fəaliyyət göstərməsi tamamilə təbii idi. Belə olan surətdə, dərviş libasında Anadolunu, Azərbaycanı və Şamı kənd-

kənd gəzib dolaşdığı tarixdən bəlli olan (Y.Əmrə, səh 9) Yunis Əmrənin gəlib Tapdıq Əmrə xanəgahında bu böyük övliyanın müridi olması da, burada qərar tutub, vəfat etdikdən sonra isə mürşidi Hacı Tapdığın məzarı yanında dəfn olunması da mümkündür.

O da maraqlıdır ki, bu xanəgah, onun yerləşdiyi meşə və ətrafındakı qəbiristanlıq bu gün də Oğuz adını daşıyır. Qəbiristanlığın yanındakı Oncallı kəndinin öz adını Qıpçaq türklərinin Ancaoğlu soyunun adından götürməsinə də nəzərə alsaq, onda belə bir fikirlə razılaşımağa məcburuq ki, bu yerə Oğuz adını aralarındakı soy fərqi görə məhz qonşuluqdakı qıpçaqlar vermişlər. Çünki bu dövrdə Oğuz etnos adı artıq tarix səhnəsindən çıxır, yerini türkman, Türk, müsəlman adına tərk edirdi.

İkincisi: Yunis Əmrə yüzillər boyu Türkiyədə nə qədər çox sevilə də, əslində, onun harada vəfat edib, harada dəfn olunduğu dəqiq bəlli deyil və görünür, elə buna görə də xalq sevimli övliyasına, şairinə hər bölgədə bir məzar yaratmışdır və bu səbəbdən də Türkiyədə bu gün Yunis Əmrənin adına nişan verilən və hər biri insanlar tərəfindən müqəddəs tutulan 20-dən çox məzar var. Əslində, bir məmləkətdə Yunis Əmrə kimi tanınan və sevilən bir adama bu qədər məzarın olması elə həmin məmləkətdə onun əsl məzarının olmaması deməkdir. Və belə olan surətdə xalqın öz sevimli şairinə, pirinə, övliyasına hər addımda bir məzar tikdirməsi təbiidir. Lakin Azərbaycanda Yunis Əmrənin cəmi bir məzarı var. Üstəlik, nəinki Qax kimi ucqar bir rayonda, heç bütöv Şimali Azərbaycanda son iki yüz il ərzində bölgədə gedən siyasi-mədəni proseslər nəticəsində son zamanlara qədər çox az tanınan, hətta ziyalılarımızın özünə belə yaxşı məlum olmayan, deməli, ucqar, şeirdən-sənətdən bir qədər də uzaq bir rayonun yerli əhalisinə məlum olması mümkün olmayan bir Türk şairinə adamların saxta qəbir yapması, onu ziyarətə gətirməsi qəti olaraq imkan xaricindədir.

Üçüncüsü: Yunis Əmrə haqqındakı məlum tarixi rəvayətlərlə (Yunis Əmrənin Tapdıq Əmrənin müridi olması, bu müridlik dövründə ona hər gün meşədən çoxlu odun yığıb gətirməsi, bu işdən çiyinlərində və belində yara əmələ gəlməsi, onun bu zəhmətinə və sədaqətinə görə Tapdıq Əmrənin öz müridi Yunisə məzarının onun məzarının baş tərəfində və hündürdə qazılması barədə vəsiyyət etməsi, “mənim qəbrimi ziyarətə gələnlər əvvəl Yunusu ziyarət etsinlər, sonra məni” – deməsi və s.) Oğuz qəbiristanlığındakı müvafiq qəbirlərin

yerləşməsi arasında ciddi şəkildə uyğunluq var. Oğuz qəbiristanlığında, doğrudan da, Yunisin qəbri Tapdıq babanın qəbrindən hündürdədir və ziyarətə gələnlər mütləq əvvəl Yunis babanın məzarını, sonra isə onun mürşidi Tapdıq babanın məzarını ziyarət etməli olurlar.

Dördüncüsü: Oğuz qəbiristanlığına Yunis baba və Tapdıq baba məzarlarını ziyarət etməyə gələnlərin, buraya yolu düşənlərin özləri ilə çır-çırpı, yaxud odun parçası gətirməsi də ciddi maraq doğurur. Burada zəvvarların gətirdikləri ağac qırıntıları Yunisin mürşidi Tapdıqın evində yandırmaq üçün odun-çırpı daşmasına işarədir. İllərlə yığılmış ağac yığınları bu gün də diqqəti çəkir. Yenə də bütün bunlar Yunis Əmrə ilə bağlı Türkiyədə yayılmış rəvayətlə – Yunisin mürşidi Tapdıq Əmrə üçün meşədən odun daşması rəvayəti ilə üst-üstə düşür. Daha bir müəmma – Türkiyədə yayılmış rəvayət və Qaxda onun ritual təsdiqi!

Beşincisi: Türkiyədə Yunis Əmrəyə aid edilən qəbirlərin heç birinin yanında və ya yaxınlığında onun mürşidi Tapdıq Əmrənin məzarı yoxdur. Bu isə onlar haqqında elə Türkiyənin özündə geniş yayılmış tarixi rəvayətlərə qəti olaraq uyğun gəlmir. Bizcə, bu qədər ehtiram sahibi, müridləri və xanəgahı olan bir övliyanın vəsiyyətinə əməl olunmaya bilməzdi və üstəlik, əgər olunmasaydı, yüzillər boyu bu barədəki rəvayət yeddi yüz il yaşayıb günümüzə qədər gəlib çatmazdı. Oğuz qəbiristanlığı isə həmin rəvayətə uyğun olaraq Şeyx Yunusun mürşidi Hacı Tapdıqla bir yerdə olan yeganə məzardır.

Altıncısı: Yunis Əmrənin Azərbaycanla bağlılığını təsdiq edən fakt təkcə onun məzarının burada yerləşməsi ilə məhdudlaşmır. Bildiyimiz kimi, Yunis Əmrə uzun müddət vətənidən ayrı düşmüş, qürbət acısı, iztirabı çəkmişdir. Bunu onun “Rumu, Şamı və bütün yuxarı elləri” dolandığını söyləməsində də görmək olar. Türk alimləri özü də etiraf edir ki, “burada Rum – Anadolu, Şam – Suriya olaraq düşünülə bilər. “Yuxarı ellər” deyəndə isə Azərbaycan və İran (Cənubi Azərbaycan – Ə.Ə.) nəzərdə tutulur” (Yunis Əmrə, səh.9). Lakin bununla da məsələ bitmir. Ortada bir Molla Qasım amili də var. Yunis Əmrə mürşidi Tapdıq Əmrə qarşısında bir mürid məsuliyyəti daşıyarsa, Molla Qasım qarşısında da bir ozan-aşiq məsuliyyəti daşıyır:

Dərviş Yunus, bu sözü əyri-büyrü söyləmə,
Səni siygəyə çəkər bir Molla Qasım gəlir.
(Salman Mümtaz, səh.354)

Yunis Əmrə ilə Molla Qasımın yaxın münasibətləri təkcə bununla bitmir, bunu Yunis Əmrənin Molla Qasımın “Gördüm” rədifli gəraylısına nəzirə yazması da təsdiq edir. Şeyrlərdən bəzi bəndləri müqayisə edək.

Molla Qasımda:
Yumulmuş şol ala gözlər,
Qiyamət yolunu gözlər.
Hanı şirin-şəkər sözlər,
Dəhani bizəban gördüm.

Kimi eyş ilə işrətdə,
Kimi zövq ilə söhbətdə.
Kimi rəng ilə möhnətdə,
Qatı halin yaman gördüm.

Yunis Əmrədə:
Soluxmuş şol ala gözlər,
Pozulmuş ay kimi üzlər.
Qarışmış qara torpağə
Gül dərən əlləri gördüm.

Kimi zövqiylə işrətdə,
Kimi eyşü bəşarətdə.
Kimi əzabü möhnətdə
Dün olmuş günləri gördüm.

Bu fakt da təsdiq edir ki, Türk dünyasının böyük şəxsiyyətlərindən olan Yunis Əmrənin Azərbaycanla bağlılığı təsadüfi səciyyə daşımır. Bizcə, Yunis Əmrənin və onun mürşidi Tapdıq Əmrənin gerçək məzarlarının Azərbaycanda olması Ortaq Keçmişimizin həm də Ortaq Gələcəyimizə bir körpü olmasının rəmzi kimi qəbul edilməlidir.

 d biyyat

- Y.  mr . G ld st . Bakı, Yazıçı, 1992,
- Ali Őamil H seyinođlu, Emin Abid Yunus Emre Hakkında, I
Uluslararası Yunus Emre Sempozyumu Bildiri Kitabı (8-10
Ekim 2008), Aksaray  niversitesi Yayınları № 1, Aksara, 2009,
seh. 12
-  ziz  ləkb rli, Qax: Folklor-Etnoqrafik Et dl r, Bakı, “Ađrıdađ”
N şriyyatı, 2005.
- Natiq Abbasov, Q dim Ođuz Yurdu, Qax. Bakı, “Ađrıdađ”
N şriyyatı, 2000.
- M Ő dixanım Nem t, Az rbycan Pirl ri, Bakı, 2000.
- Hikm t  zimov, Piri M mm dov. Ođuz MeŐ sində D Ő nc l r,
“Kommunist” Q zeti, 18 İyun 1991-ci il.
- Nadir Ziyadlı. Yunus  mr nin 11-ci Q bri.
- Hikm t  zimov, Őahm rdan  hm dov, Qaxın Tarixi v  Abid l ri,
“Qafqaz” Jurnalı, Oktyabr 2006-cı il, № 2.
- Salman M mtaz, Az rbycan  d biyyatının Qaynaqları, Bakı, Yazıçı,
1986, S h. 354.